

ujbnz dkgyh dk 0; X; {ks=

* MKW Jherh gfj .kh jkuh vxkj **Jherh yfyrk ; kno

'kkk i = - fglnh

0; X; dh l kfkdrk dksi R; d 'og* l kfgR; dkj Lohdkj djrk g\$ft l dk l 'k'k'z khy eflr"d l edkyhu l keftd fol xfr; ka l sfo{kq/k gA Lorark l si wZHkkjr dk fojkak l h/kk i R; {k 'kkSk. k djusokyh fons kh jktuhfrd 'kfdR l sFkA Hkkjr rh; vaxt ka dsx/ke Fk\$ bl dkj .k Hkkjr rh; kadsek\$yd vf/kdkj kadsguu , oavkfFkd 'kkSk. k t\$ smUgal a wZvf/kdkj FkA Lorark vkanksyu ds l e; ryokj Hkh mBrh Fkh , oao\$kfjd l 'k'k'z Hkh gkrk FkA ml l e; , dek= mnas ; Fkk fons'k; kadksHkkjr dh /kj rh l sHkxkuk rFkk ml dsLFku ij vi usnsk eaLopN] ml eDr , oal ekuf/kdkj ; Dr ok; e. My dk fuekz.k djuk ft l eal gh vFkk\$eaf; k tk l dA

nsk Lorae g\$vk yfdu ok; e. My , d v\$ <A l sfo'k\$yk gksx; kA vi usgh ykx yw/usyxA i mhoknh ykHkh eukofRr dsOyLo: i HkZVkpj] mRdkp] cb\$kuh] vu\$rdk , oad; fDroknH eukofRr eamRdV of) g\$ZA jktuhfrd okroj .k Lokk\$ wZ , oahkZV gksx; k A nsk dh i xfr dsuke ij gtkjka [knaj/kkj] i nkadH ykyj rk eansk dh vkfFkd 0; oLFkk dks [kks\$kyk djusyxA LokfZusl ok dk exZjkd fy; kA ftUgksuansk dh Lorark dsfy; s, d&vk/k ckj Hkh ty tkusdh v\$ p\$fdrk i jh dh Fkh] ogh C; kt l fgr vi uk i kfjJfed ol wusyxA Lorark dsC; kt l snsk dh i mh xyr dk; k\$ea, df=r gksus yxA l fo/kk l a lu , oavHkkoxLr oxk\$eae/; [kkbZfujrj c<usyxA turk dh l ok dsuke ij l Rrk gFk; kdj Hkkjr rh; jktuhfr dsd. kZkj vi usl e\$;k; ka dh l ok djusea0; Lr gksx; A

fol xfr tU; ij fLFkr; kaeal tx l 'k'k'z khy l kfgR; dkj dsfopkj r\$>u>uk mBA ml dh eqVB; kavkØksk ea flkp xBA i jarqog yMf\$ fd l s\ l c rksvi usgh Fks-- Lorae Hkkjr dsLorae ukxfjda ml dk ek\$ Hkx g\$ka ml us vuHko fd; k fd feykoV djusokyksdksnM ughafey jgk g\$D; kfid ml dh Aij tku i gpku gSA i mh i fr; ka dh i mh] fuokZpr 'kkl dka dh Mkh eackdkdj canj ukp upk jgh gSA ml usft l l eku vf/kdkj oky\$ cki wds l i uka, oal ektoknh Hkkjr dk Lolu n\$kk Fkk] og pdukj gksx; k gA nsk eal ef) dsfy; svud ; kst ukvadh ?kkSk. kk dh tk jgh g\$ fdUr q ml dk ykHk e\$Bh Hkj i mh i fr mBk jsg\$ ml dk {kkk foLQk/ dh fLFkr rd tk i gpk v\$ 0; X; dsek/; e l stu&tu rd ijkd k x; ka

fglnh l kfgR; ds Lokrl=; kRj i h< ds0; X; dkjkaeajbnz dkgyh fof'k"V fo/kvkaeavi uh y\$ku i frHk dk yk\$&euk; k gRfkk mRd"V 0; X; y\$ku ds tfj; s0; X; & l kfgR; dksHkh l e) fd; k gSA 0; X; dsf'k[kj i q "k gfj'kadj i j l kbZ l smUgksu0; X; dk l dckj xg.k fd; k rFkk 0; X; dksLorae fo/kk ds: i eai fr"Bk fnykuseavi uh vge-Hkfedk dk fuokZ Hkh fd; kA yxHkx 35 o"kk\$rd v/; ki u dk; Z l s t\$g\$gksus dskotm ujbzn dkgyh usntZka i qrdafy [kh gA

ujbnz dkgyh us0; fDrxr vuHkokadsvk/kj ij l keftd] jktu\$rd] vkfFkd] l kadfrd fol xfr; kadksvi uh jpuk dk ek/; e cuk; k gA ujbzn dkgyh 0; X; dks0; fDrxr v\$ l keftd thou dh i hMk l smi tsvkØksk dksv\$Hko; fDr ekursgA mlUgksuavi usy\$ku ds l eak eafy [kk gSfd "0; fDrxr thou dh i hMk rFkk jk"Vh; rFkk jk"Vh; thou dh rdZ 'kU; fon i wZ fLFkr; kadN bl i dckj p\$khafd eu dk {kkk v\$ vkØksk 0; X; cudj gh i dV g\$ A**1 oLr\$%gj i hMk i gyso\$ fDrd vuHkr gkrh gSv\$ cgr gn rd 0; fDrfu"b Hkh A , d 0; fDr vf/kd l onsu'khy gkrk gSft l dsfy; si hMk ds l keku; l sl keku; i a x Hkh vl a gksmBrsgv\$ n\$ jk 0; fDr] ft l dh l onuk mruh rhozughagr\$] n\$kn {k. kka dks l gt gh >y yrk gA

0; X; dkj dh l onuk i Fke Lrj dh gkrh gA ; g vl g; uh; rk gh 0; X; dks tUe nrh gSA ^i kp , Cl MZmi U; kl * dsvkRedF; eadkgyh fy [krs g\$ ^tc rd l g l drk Fk l gk] ij tc l g u l dk rks e\$ 0; X; ij mrj vk; kA**2

ujbnz dkgu dh ; g i hMk o\$ fDrd vuHkokal sgkrh g\$Z0; ki drj l keftd l anHk\$rd i gph gA ^ejh JSB 0; X; jpuk, a ea os dgrs g\$ ^i hMf vkØksk dh oDrk us tks n\$V nh] ml l s vi us 0; fDrxr vuHkoka l s ckgj fudy l keftd&jktu\$rd vl xfr; kadksHkh fy [krk jgk A**3

ujbnz dkgyh dh eku; rkvkal sLi"V gSfd os0; X; dh rh{. krk v\$ oDrk dsi hNsi hMk-tU; vkØksk dh vl guh; rk dks i e[k dkj .k ekursgA ujbzn dkgyh usfoHku fo/kvkaeavi uh jpuk, afy [kh gSA budk 0; X; {ks= & 1- 'kkl u rae ij 0; X; & ujbzn dkgyh ds0; X; mi U; kl esblgksuegkuxj fnYyh ds l keku; tu&thou dh vi uh vko'; drkvkadk o. kZ fd; k gSA jk'ku] n\$] ; krk; kr br; kfn dsfy; st\$usdh , d Qarkl h dFkk gSA l jdkj ij vkfJr tu&l keku; l jdkjh 0; oLFkk dscfg"dkj }kj k vi uk font\$ trkrk gSA fdUrjktuhfr ml si q% kkl u rae ij vkfJr

cuk nrsh gSA jpukdj usvi uh dYi uk'khyrk eaml l ekt dksfuekZk fd; k tksbl l kjh 0; oLFkk dk fojkdk djrk gSA bl mi u; kl eaof.kz fol xfr; kaorZku 'kkl u dh gS ftudsfo:) 0; X; dkj i kbd dksl tx djuk pkrk gS vks mul sbudsfo:) fontg dh vkdkk j [krk gSA pfpz mi u; kl eal cl sigyk fontg i fjogu 0; oLFkk dsfo:) gSA 'kkl u }kjk l pkyr i fjogu 0; oLFkk dh =fV; kadh vks baxr djrsq vi usi k=kadkstS sfontg djusdsfy; smdl krk gSA ; gh dkj .k gSfd r: .k dk fontg Loj xtrk gS]

^ge Loræ ns k dsukxfjd gS bl fy; sbl ckr dk fu.kz ge djæafd gekjk thou dS k gka ge fnYyh i fjogu dksbl ckr dh vuøfr ughans l drsfd og geal ojsdk l e; cl LVki ij forkusdsfy; sck/; djæ ge bl xnh 0; oLFkk dsfo:) vkansyu i kjkk dj jgagSA^

bl h i zkj thou dh eyHkr vko'; drk, aHk bl h vkfJrrk l svfHk'kr gSA jk'ku dhnødk dsl keus?k. Vkadrkj ea [kMæjgusdsckn tc mi HkkDrk vks rjktweank&pkj vkne; kadk Okl yk jg tkrk gS rksnødku dk 'kVj can gkstrk gSvks ylx vi uk [kkyh FkSyk fy; sykV tkrsgS vxysfnu fQj ubZ drkj yxkusdsfy; A nwk dh nksckrya [kjhnu dsfy; sjkr dksrhu&pkj ctsmBdj [kkyh ckrykadh ykbu yxkuh i Mfth gSA vLi rky glS Mkd& [kkuk glS jYosLVs ku glS fl uæc glS l c txg jk{kl h 'D; ï dk 'kkl u gS , d l e; [kkÅ 0; oLFkk] , d vkfJr ft thfo"kkA

mi u; kl ea'jk'kfua&0; oLFkk dsfo:) fontg oLræ%'kkl u dh =fVi wkZ0; oLFkk dk irhd gSA jk'ku 0; oLFkk dsfo:) fontg ogka'kq gkrk gStgajk'ku dh drkj ea [kMæfeLVJ dkfy; k dseu ea; sfopkj mRi lu gkrsgS ^geus cl kadk cfg"dkj djdsckg vPNk dk; Zfd; k gSA geajk'ku dh nødkukadk Hkh cfg"dkj dj nsuk pfg, A eal jdkj dk ukdij gSA l jdkj dscrk; si R; d dk; Zdksdjrk gh l jdkj }kjk ekak x; k i R; d VDI nsk gh rks; g ejk vf/kdkj gS fd eæsejsi fjokj dh vko'; drkuq kj vlu l fo/kk l sveysA** osi ÆDr NkMæj ckgj fudy tkrsgS yxskadksbl i jkfJr thou dk ekS NkMæsvks jk'ku dk cfg"dkj djusdk vkgøku djrsGsvks vi uk jk'kudkMZ OkMæj Qad nrs gSA

vkRe 0; X; dk ; g Loj fdl h Hkh l Hkkr ukxfjd dh i frØ; k gkl drh gSA oLræ%; g cMh fofp= fLFkr gSfd dkbZoxZvi uh l fo/kk vkadsfy; svi usvkJ; nkrk dk fuekZk djæA 'kkl d oxZvR; f/kd l {ke vks l 'kDr gksx; k gSvks bl 0; oLFkk eau pkrsgq Hkh turk dksl e>koknh gkdj 'kkl dh; vR; kpkj l gusi MfsgA 'kkl dh; vR; kpkj vkfJr turk dksfontg djusdsfy; sfoo'k djrk gSA

rhl jsfontg dk uk; d pru gS tks 'kkl u }kjk ipfyr n/k 0; oLFkk dsifr vi uk vkØksk 0; Dr djrk gSA l jdkjh dk; kÿ; eaDydZds: i eadk; Zdjusokyk ; g ik= vi uh vko'; drkvkadh i firZdsfy; snrj l svkusdsi 'pkr ?kj eaHkh Vkbi dk dke djrk gSA ckgj ctsjkr rd Vkbi dk dke djrk gSvks l øg rhu ctsmBdj ckrya i dM+ nwk yauspy nsk gSvks bruh tYnh tkusij Hkh og i krk gSfd ogkackrya dh yæh i ÆDr yxh gøZ gSA ; gh ns[kdj pru djrk gS ^cMh vkbZfnYyh n/k ; kstuk ml useg fp<k; k-- ; g rks fnYyh txkvs; kstuk gSA**

ujbnzdkgyh bl mi u; kl dsek/; e l sdguk pkrsgSfd 'kkl dh; 0; oLFkk us, d h fodV i fjlFLkr mRi lu dj nh gSfd turk dksorZku 'kkl u ij fo'okl ughajg x; k gSvks og fontg djusdksrS kj gSA

i jarq turk dk ; g fontg l Qy ughagks i krk gSA 'kkl u vi usgFkdMka l sbl fontg dksnckuseai wkZ% l Qy gkstrk gSA ft l 0; oLFkk eacnyko dsfy; s'turk* fontg djrh gSog 0; oLFkk cnryh ughagS vfi rqturk dsl kpus dsæ dksenydj ogh i wkZ0; oLFkk LFkkfir dj nrsh gSA ftu fol xfr; kadksnj djusdsfy; s'vkfJrks usfontg fd; k Fkk] oghafol xfr; kal e; dsvarjky dsckn i ø% mi fLFkr gkstrk gSA

Hkkjr tS si zkrkfi=d ns k eavf/kdkak turk jktuhfrd f'k{kk rksD; k l kekU; f'k{kk l shh foghu gSA ml dsl kpus l e>usdh 'kfdR an; }kjk fu; Æ=r jgrh gSA 'kkl u dksvkfFkd] l keftd] jktuhfrd l mHkææu ns[kdj ml dsckgjh fØ; kdyki kadh vkykpuk djrh gSA ; gh dkj .k gSfd iz kkl fud 0; oLFkk ckgj l sfn [kuseaftruh bækunkj gkrh gSvñj l sfodV : i eaHkZVkpj vks cbækuh eaMch gkrh gSA 'kkl u ; g dHkh ughapkgxk fd turk eajktuhfrd pruk txs D; kfid , d h pruk vkykpuk dh foostl wkZnf"V gkrh gSA vks ; g nf"V 'kkl d dks'kkar l sughaBusnrh

gSA turk dh tkxfr 'kkl d dsfy; s [krjk gSA 'vkfJrkadk fontg* eajbnzdkgyh us; g fopkj 0; Dr fd; k gSfd /krZ 'kkl u turk dksenf[kzcukusdk ; Fkkl Hkou iz kl djrk gSA 'kkl d dk ; g iz kl fujarj jgrk gSfd turk l fo/kk Hkksch] vkjei l n vks vkyl h gkstk,] ft l sml dh vkykpukRed pruk ytr gkstk, rFkk 'kkl u fujædq gkdj vi usLokFkæ dh i firZdj l dsA

2-LokLF; 0; oLFkk ij 0; X; &

LoLFk ukxfjd LoLFk l ekt dsfy; svko'; d gSLoLFk 'kjhj gh LoLFk eflr"d dk fuekZk djrk gSvks LoLFk eflr"d gh l ekt] ekuo , oajk"V dh i xfr dh LoLFk ; kstukvkadks: i karfjr djrk gSA LokLF; l økvkadh 0; oLFkk 'kkl u dsv/khu gS i jarqvud vks l jdkjh l LFkk, a, oafpfdRI d l ekt eaLokLF; &0; oLFkk dsegROI wkZ?kVd ds: i eafø | eku gSA fpdfRI ky; kadk eq; mnæs; tul øk gS i jarq 0; X; dkj ns[krk gSfd ogkajksch rksGS i jarqMKDvj vks ul Xxk; c gSA l øk dsuke ij l jdkjh vLi rkykaedHkZVkpj gksjgk gSA vLi rky dh vkskf/k; kadkyscktkj eafcd jgh gSA fpdfRI ky; dsdepkj vi usdrD; kadh mi s[kk dj jgagSA l jdkjh vLi rky vdeZ; rk dsf'kdj gærksxS l jdkjh fpdfRI ky;

jksch dksf'kdjkh dh nf"V l sn[krsgA ujbz dkgyh dk , CI MZmi U; kl ^vLi rky l jdkjh vLi rkykaea0; klr fol a:fr; ka dksydlj fy [kk x; k gA ^vLi rky* y[kd dsl k{kkr vuHko dk ifj.kke g[bu fol a:fr; ka dksy[kd usLo; aHkksk gSA l jdkjh vLi rkykaea l ok dsLFku ij f0; kdyki kadkseRo fn; k tkrk gA iz kkl fud vf/kd/fj; kadh nf"V eajksch dk jks egRo iwkZughag[ml dh 'kh?zfpfdRI k dh 0; oLFkk egRo iwkZughagSegRo iwkZgsvLi rky dh fu; ekoyh A ^tc rd i S sugha tek djkvks[bykt ughagkskA Dydzikxy Hk[sdh rjg Mdj dj dgrk gA*

^ejscPpsej x, rksr[tsy eatkvksA* cPpkadk cki v[grkads l eku vk[kshepdj jksch l jyr cukdj] ePNj dh rjg fhkuHkukrk gA ^tsy ea tk, xk e[MDy l ij fV/M/A* Dydznjkt can djrk gStS se[MDy l ij fV/M/A dksvanj dj tsy dk njoktk can fd; k gkA

cPpkadk cki , i kp dh [kkt eaij i vdrk QV&QV djrk fudy tkrk gSA*7 vLi rky eami fLFkr fpdfRI k dsmi dj .kka dh fujFkZdrk , oamudsvuq; ksch gksusij Hkh dkgyh th usdjkkj 0; X; fd; k gSA vLi rky eaMKDVj ds }kjk vkwj sku dsfy; s[YM Hkh eakusdk n"; vLi rkykaefpdfRI dka }kjk vkwj sku tS h i f0; k dksxHkjr l su y[usij 0; X; dkj usdV{k fd; k gA ^vLi rky* dsek/; e l sul Zvk[MKDVj }kjk jksx; kadh n[kHky u djdskkd dju[bejt h d[gksusdskotn Hkh vLi rky dsde[bfj; kads }kjk xliayMksdh fol a:fr ij 0; X; i wkZigkj fd; sgSA , d h ij fLFkr ea y[kd ds {k/k eu dh i hMk l k{kkr g[pgSA

3- f'k{k ds {k= ea 0; X; &

f'k{k l H; ekuo dh l keltd n[gSA tS & tS sekua ixfr djrk x; k f'k{k dk egRo ml ds thou eac<fk x; k f'k{k kr u d[oy vi us0; fDrxr thou dksl tx , oai xfr'khy cukrk gsvfi rql keltd nf"V l shk f'k{k kr dk egRo gSA f'k{k n[usdh i j[jk cgr i kphu gSA Hkjr eai kphu dky eaq vkadsek/; e l sf'k{k nh tkrh FkA Lor[ark dsi 'pkr Hkjr h; 'kkl u usHk Hkjr h; ukxfjd dh f'k{k dsfy; smfpr 0; oLFkk dhA iztkra[dk l gh : i rHk dkjxj gsl drk gS; fn tu l kkl; f'k{k gA i j[qbl {k= eafol a:fr; ka tle y[usyxhA 0; X; dkj {k/k gSfd ft l fo |ky; dks[anj dh l k nh tkrh gA og vucl vl [o/kvka l s; [r LFky curk tk jgk gA vkt f'k{k dk Lrj fnu ifrfnu fxjrk tk jgk gA i <usokysfo | kFkZ kadk /; ku f'k{k dh vk[de] f'k{k & brj i d ak[aeavf/kd jgrk gA yMel & yMfd; kads, d n[js dsi fr vkd'kz k u[fxZl g[i j[qtc f'k{k l k Fkkuka; gh egRo iwkZcu tkrk gsvk[f'k{k i hNsNW tkrh gSrk {k/k gk[gA , d sNk=@Nk=k, av/; ; u ea: fp u ydlj dkyst thou dk vkua ywuseavf/kd : fp y[rgSA , d sgh , d l [dl; k dk fp=.k ujbz dkgyh 'fn dkyst & eadjrsgA ^Hk[dkyst eajguk bl dsfy; scgr LV[dk dke gSA* rhl jh l e>krh gSnl jh dksigyh dsfo'; e] ^tc l sdkyst eavkZg[Ms+l kSyMelka dksGysdj p[th g[i kp l kScj bl sel djguk i M[k gA ckr , d l sdjrh g[n[krh n[jsdks gA bl rjg l sgk[Hkh Fkdrsg[vk[ks Hkh Fkdrh gSA brusgkMZ odZ l s vkneh fcuk i hfj; M vVM fd; sgh Fkd tkrk gSA*8 dkyst eayMelkadh fLFkr ij Hkh dkgyh th usdV{k djrsq dgk gSfo | kFkZ oxZ Hkh >xMk&Ql kn] vknsyu vkfn djrsjrgs gSA vkt dk fo | kFkZ d[BkxLr g[l aLr gSA og Kkuki ktZ dsLFku ij Hk[& Hk[dsvknsyukavuq kkl u Hk[dju[rM&QlM] vkxtuh dju[gM[ky vk[t[yl tS sdk; k[ea vi uh ekuf d vk['kjhjd 'kDr dk {k; dj jgsgSA 'fn dN[st* eadkgyh th usv/; ki d] fo | kFkZ rFk f'k{k ij djkk 0; X; fd; k gSA

4- fMfxz ka ds vEckj ij 0; X; &

or[ku f'k{k i) fr }kjk i klr ch, -] , e, - rFk i h, p-Mh- dh fMfxz kadh fujl[c<Fh g[Zck<+ij ujbz dkgyh usi R; {k p[ka }kjk rhoz dV{k fd; sgSA 0; X; dkj usfol a:fr; kadk : i mtkj djdj [k fn; k gSA , d d[yi fr vi us fj' rnkj dks i d [kksyus dsfy; sdgrsGrkog i Nr k gbl l sD; k gkskA d[yi fr dgrs gA %

^ml l s; g gksk fd e[< j l kjh fMfxz ka Ni okdj c[kaeHk] okdj vi usi kl j [k[A tc dHk yMedsdkbz i n'kZu djusvk; akarkse[mu c[ks[al sbudh bPNkuq kj fMfxz k mudksnsnackA** vk[c[k[nkj o[shk rksfMxh rksDydhzOydhz dh uk[jh dsfy; sn[kh tkrh gSA cMh uk[fj; k rks; ngh fey tkrh gA vc ejsi kl dkbZ fMxh gS; k b[njk th dsikl gS l c; ngh pyr gA r[gkjs tS sdfo rsekLVj gh jg x; sA*9 bl i d[dk 0; X; pruk dksfryfeyk nrk gA i k Bd Hk[duk tkrk gsvk[0; X; dkj dsy{; dh fl f) gks tkrh gSA

5- fons kh oLr[ka ds ekj ij 0; X; &

vkt Hkjr h; l ekt eafons kh oLr[ka dsi fr fdruk vf/kd ekj c<+x; k gSA ; g /k[j .kk cu jgh gSfd ; fn [kku i ku] jgu & l gu] oL= rFk i frfnu iz kx eavkusokyh Nk[h & Nk[h oLr[ard fons kh gksrks' k[uk & 'k[ks[r eapkj pkn yx tkrsgSA bl h dksy{; cukdj ujbz dkgyh th usvi usfucak ^vejhdu tk[?k; k* eaf[rLdkj i wkZ 0; X; fd; k gSA ekFkj l kgc vejhdu , Ec[h dsde[bfj gSA osgueku dh yak[dsl eku Nk[k l k yky tk[?k; k i fgusl jsvke Nr ij [kMs FkA ml gans[k y[kd dks l [k p yxk vk[vk[k p[kdj Hkksusy xk A ekFkj l kgc dks cgr B[i gph A muds b[i k[/ M tk[?k; s dks dkbZ egRo ugha fn; k x; k ft l dsfy; sog uaxrd gksx; sA 0; X; dkj i Nr k gS &

^bEi k[/ M gS** vk[fOj ejk rkr i ; Zl e> ml gkusi gusyky tk[?k; s dks cM[; kj l sl gyk; k] ^gk[gekj h , Ec[h dsfeLVj fdFkdu vejhdk yk[jgs

FkA vi uk l keku os ys tkuk pkgrsughaFksA mlgkaus vi uh phitkadh uhykeh dksml h eal sysfy; k A¹⁰
fonskh ekys dsi fr ds h ekufi d nkl rki wZLFkfr cu xbzgSA fonf'k; kadh mrju rd dksxoZdsI kFk /kkj .k fd; k tkrk
gSA bl dsfy; svkneh cs kezvks; uaxk gkausrd dksr'kj gSA vejhdu tka?k; sdksi rhd cukdj bl heukoRr ij efroN/;
}kjk igkj fd; k x; k gSA

6- vQI j oxz vks muds ikfjokfjd thou ij 0; X; &

Hkkjrh; l ekt eavQI j oxzdk fof'k"V LFkku gSA bl oxzdsi frf"Br o l Eekuuh; ekuk tkrk gSfdUrqfoMEcuk
; g gSfd rFkdfFkr l Eekuuh; vQI j oxzeagh l cl svf/kd HkzVrkj 0; kfhkpkj o usrd i ru 0; klr gSA i hNsds }kj
l sfj'or vks cbZekuh dk dk; Z 0; ki kj pyr k gSA l jsvke gkb&l kl k; Vh dh l H; rk dk uxu in'kz gkrk gSA 0; X; dkj
dh rh{.k nf"V l s; g dfrl r vks fodr fLFkfr; kaughaNq i kbz gsvks blgkaus blgayf{kr dj Hkji ij igkj fd; k gSA

ujbnzdkgyh usvi uh j puk 'fn ykbQ* eavQI j oxzdsi kfjokfjd thou dk l tho fp=.k d jrsqg 0; X; kRed
dV{k fd; k gSA i fr&i fRu dsl eak vki l eae/kj ughagSA fnu ukd&>kad eagh chrrsgSA i fRu l c idkj l sukZj
dks i l lu j [krh gSrkfd og dke NkMoj u pyk tk, A vQI j kadh i fRu; kafeydj LdsMyka ij ckr djrh gsvks
mudsukZj vks vk; k jked yMkrsjgrsgSA i fRu , d vks i fr dks l qg dh pk; vueui u l sfi ykrh gS nll jh vks
pk; dk l; kyk ydj ukZj ds ikl tkrh gS ftl l sfd ukZj mBdj nll yusl e; ij pyk tk, A pk; dk l; kyk gkFk
eaydj ukZj xfg.kh l sdgrk gSfd nll ds i s svks Mksy ml soghans tk, A osml dk ckr ekurh gS i jUr qeu gh eu
HkqHkqkrh gsvks vi usi fr ds ikl tkdj ukZj dks xkyh nrh gSA i fr ds; g dgusij fd , d scnrhu ukZj dksog
fudky D; kaughaNrh xfg.kh dgrh g&

^pq [kcjnkj tksfQj , d h ckr dgh A ml sfudky fn; k rksdke djus rfgkj h eka 'e'kku l smBdj vk; sxh D; k **¹¹
i fr; ka ds nrj tkus ds ckn vQI j kadh i fRu; kadghau dghavki l eafeyrh gSA LdsMyka rFk i j fullnk dk
l RI x vkjkk gks tkrk gSA dkbZdgrh gSfd fel st Fkki j usvi usi fr dks?kj l sfudky fn; k A nll jh pkZdj dgrh
gSfd , d k ughagks l drk ml usfelVj FkKw j dks l qg ns'k Fk A og dgrh gSfd felVj FkKw j BhdBkd gSA osml ds
gLCM ughagS Qkbukd j gS&

^eBkrsm l ds gLCM dh ckr dj jgh Fkh ^nS cyMh [kkul kekA** rhl jh pkZdj dgrh gS [kkul kek ** i gyh jgL; kn?kV u
djrh dgrh gS ^gkafel st Fkki j dsl kjscPpsml h ds gSA** vks , d l d BMyka ds vfrfj Dr vks dkbZckr ughagr h A**¹²
0; X; dkj vi d"KZ }kjk 0; X; ; kst uk dj y{; dks HkLethkr djrk gSA nsk dsd .kZkkj vks gkb&l kl k; Vh dh ds h
foMEcukRed fLFkfr gks xbz gSA i fRu; ka Ach jgrh gS i fr; ka dks nks kavks l ØVfj; ka l svodk'k ughagSA 0; kfhkpkj vks
usrd i ru fd l hek rd i gpx; k gSbl h dk i nkQk'k d jrsqg ujbndkgyh usvi usor klr 'fn ykbQ* eavXu fnXn'kz
dj k; k gA 0; X; dh ckNkj varj dks Nnrh gpbZpk/ djrh gSA
fu"d"KZ &

ujbnzdkgyh th dk 0; X; {ks= fo'kky gSA l kektfd thou ds gj {ks= ; kfu fuEu oxl e/; e oxl mPp oxl
dsl =kl k f'k{k {ks= ds nksk} ukjh thou dh i hMk LokLF; foHkx dh yki jokgh fMfxz kadk nq i ; ksx vQI j vks muds
i kfjokfjd thou bu reke gypyka ij dkgyh th dh i [kj nf"Vi kr gpbZ gSA

ujbnzdkgyh usD; X; mi U; kl vkfJr kadk fonkq eafdl i fo'kky l kektfd 0; oLFk eai f jorZu ds fontg dk fp=.k
ughafd; k gS vfi r qHkzV , oafuf"Ø; 'kkl u dks i f jofr' djus dh odkyr dh gSA 'fn dkyst* eadkyst dsuke l spy
jgh l kFk rFk ml eai <usokysNk=@Nk=k ds i <kbZ eav: fp l sogkad crqk i u l keus vkrk gSA f'k{k ds dbnz ea
dkwst egr i eky;] xqMkxnh; vi 0; ;] fujFkd gMfkykadk ek/; e cu x, gSA ^Li rky* uked 0; X; j puk dkgyh
th dh Lo; adh vutko dFk gSA LokLF; foHkx dh , d h yki jokgh tksfdl h ds thou dk dkbZew; ughal e>rh A bl
ij dkgyh th dk dj kjk 0; X; gSA bl h rjg vQI j oxzo muds i kfjokfjd thou ij Hkh 0; X; dkj dkgyh th usrh{.k
igkj fd; k gSA

vkt oKkfud vuq dkku dsbl ; q e agksokys vkfo"dkj kads QyLo: i gekjh l kektfd] jktu hfrd] /kfeb]
l kadfrd vks vkfFkZ] l kfgR; d eku; rkva eai f jorZu gksjgk gA thou vl rfy r vLFk gksjgk gS ftl eakuo eavks
ml dsl kjsl kektfd <kpseafol xfr; k n pZyrkvkadk vkuk vLokHkdfod ughagA ujbndkgyh th usHk ekou o l ekt
dh bu fol xfr; k fo'kerkvk n pZyrkvk vukpkj jktu srd] vkfFkZ] l kadfrd] l kektfd vkfn dk mn?kkrVr djrsqg
mueai ; klr l dkkj ykusdk 0; X; ; i h 'kL= dk l gkj fy; k gA mudsvud kj 0; X; dsek/; e l sbu fodfr; kadks nj
dj dsekou ew; kavks usrd ew; kadks i q% LFkfi r fd; k tk l drk gA
l kfi dk

fglnh l kfgR; txr eaMkKw ujbndkgyh dk uke fo'kks vknj l sfy; k tkrk gSA og fo'o i fl) l kfgR; dkj
gSA blgkaus l Hkh fo'kkrvka eavi uh j puk dh gSyfdu 0; X; mudh j pukvka dh vkrfjd pruk gSA 0; X; gekjs l ekt ea
mRi lu gksokys l kektfd fonk , oafol xfr; kadh mi t gSA

dkgyh th usD; fDrxr vutkokadsvk/kj ij l kektfd] jktu srd] vkfFkZ] l kadfrd fol xfr; kadks vi uh 0; X;

jpukvka dk ek/; e cuk; k gSA ujbz dkgyh dk 0; X; {ks= fo'kky gSA l kelftd thou ds gj {ks= ; kfu fuEu ox] e/ ; e ox] mPp oxZ ds l =ka k' f' k{kk {ks= dk fxjrk Lrj] l jdkjh dk; kzy; kadh fj'or [kkjh fonskh oLr'ka dks ek] thou dh vko'; drk, i fjogu 0; oLFkk LokLF; 0; oLFkk dh yki jokgh vkfn bu fo'k; kadks viuh 0; X; jpuk dk vk/kkj cuk; k gSA blgkaus Hkkjrh; thou dsmPp vkn'kkz, oal kldfrd eW; ka eagksjgs^okl ij fprk 0; Dr dh gSA tgbal gkaus vLoLFk thou & eW; kadks oLr fd; k g\$ ogha ekuoh; eW; kadks fy; si z kl Hkh fd; k gSA

vkfJrka dk fontg ea'kkl u vi usg fkdMka l sb l fontg dks nckusea i wkr% l Qy gkstrk gSA ft l 0; oLFkk eacnyko ds fy; s turk fontg djrh

gSA og 0; oLFkk cnryh ughagsvfi rqturk ds l kpus ds < x dks cnrydj ogha i wZ 0; oLFkk LFkfi r dj nrh gSA dkgyh th us vi us 0; X; dsek/; e l sb l svfkkz HkzV vk\$ fu'Ø; i z kkl u dks i fjo frz r dj us dk vi hy fd; k gSA

fu; eka ds valku d j .k ds dk j .k mRi Uu v 0; oLFkk dk fp=.k ujbz dkgyh ds mi U; kl , Cl MZ mi U; kl eac [kch g'k gSA ujbz dkgyh us ml fol xfr dks fpr fd; k gS ft l ds Qy Lo: i fu; e mi gkl dk ek/; e cu trks gSA fu; eka dk fuekz k turk dh l fo/kk ds fy; sgkrk gSA tks turk ds fy; s fl jnnz cu trk gSA bl s dkgyh us vi uh 0; X; jpuk eadkj s 0; X; ka l s fpr fd; k gSA

f'k{kk dk fxjrk Lrj vk\$ fMfxz kadk nq i ; ks dkgyh th dh 0; X; jpuk] 'fn dkyst* vk\$ fMfxz ka ea rh [kk 0; X; fp=.k g'k gSA vQl j oxZ dk jgu & l gu mudk Lrj muds xM i pprk adkgyh th usfn ykbQ dsek/ ; e l smHkkj us dk i z kl fd; k gSA

dkgyh th usrh [kh vk\$ pkrh gpbz Hkk'kk dk i z ks fd; k gSA dkgyh th dh n"V cMh rst gSA okLro eadkgyh 0; X; ds an; ea i B dj l ekt dh fo'kerkv kadh vfhk 0; fDr dj rsgSA l p rks ; g gS fd 0; X; fo'kerkv fo l xfr; kad s vk/kkj ij d l nr gSA

* i k/; ki d fglh] 'kkl -egtek; k egkfo | ky;] jruij] fcykl ij 'AN-x-½ ** 'kks'kkfkhz

- 1- ešvk\$ ejk y\$ku & ujbz dkgyh 0; fDrRo , oadfrRo l a uehk id kn mi k/; k; i"B 11] ijtx izdk'ku 1985 'kgnjk fnYyh A
- 2- i kp , Cl MZ mi U; kl % ujbz dkgyh] vkRedFkk] i"B 4] fdrk ?kj izdk'ku] 1997
- 3- ejh JSB 0; X; jpuk, a% ujbz dkgyh] i"B 8 Kku Hkkjrh fnYyh 1977 A
- 4- vkfJria dk fontg % ujbz dkgyh i"B 17 Mk; e.M i kclV cpl 2003 A
- 5- vkfJria dk fontg % ujbz dkgyh] i"B 81] Mk; e.M i kclV cpl 2003 A
- 6- vkfJria dk fontg % ujbz dkgyh] i"B 110 Mk; e.M i kclV cpl 2003 A
- 7- 'vLirky' i kp , Cl MZ mi U; kl] i"B 20 fdrk ?kj izdk'ku 1997 A
- 8- 'fn dkyst' i kp , Cl MZ mi U; kl i"B 6 fdrk ?kj izdk'ku 1997 A
- 9- ujbz dkgyh % , d vk\$ yky frdku % fMfxz ka i"B 51] 52 Mk; e.M i kclV cpl 2003 A
- 10- ujbz dkgyh ejh JSB 0; X; jpuk, ai"B 99 Kku Hkkjrh fnYyh 1977 A
- 11- ujbz dkgyh i kp , Cl MZ mi U; kl i"B 11] fdrk ?kj izdk'ku 1997 A
- 12- ujbz dkgyh i kp , Cl MZ mi U; kl i"B 44 fdrk ?kj izdk'ku 1997 A